

УДК 347.77.028:631.526.32:339.13.001.25 (477)

*О.В. ЗАХАРЧУК, доктор економічних наук,
завідувач відділу ринку матеріально-технічних ресурсів
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Проблеми комерційного обігу насіння та виплат за використання інтелектуальної власності в Україні

Постановка проблеми. Ключове значення в подальшому розвитку агропромислового комплексу належить селекції та сортооновленню, створенню національної системи насінництва зернових культур, здатної забезпечити повне використання наявного генетичного потенціалу сортів вітчизняної селекції й потреби сільськогосподарських виробників у високоякісному посівному матеріалі. Це в підсумку повинно сприяти зростанню врожайності сільськогосподарських культур, зниженню собівартості та підвищенню економічної ефективності виробництва, зміцненню конкурентних позицій як вітчизняного насінництва, так і агрокомплексу країни.

Подальше становлення та розвиток вітчизняної селекції й насінництва, вихід вітчизняних сортів на міжнародний ринок, залучення іноземних інвестицій для створення інфраструктури насінництва, яка б відповідала світовим вимогам і нормам, неможлива без запровадження в Україні сортової сертифікації насіння, членства нашої країни в Міжнародній організації економічного співробітництва й розвитку (ОЕСД) та приєднання до схем сортової сертифікації [1].

Вивчення зарубіжного досвіду дає змогу провести паралель між становленням іноземних мультинаціональних насінневих фірм і проведенням реформаційних заходів на ринку насіння України. Для цього необхідно продовжити дослідження еволюційного розвитку насінництва й охорони прав на сорти рослин передових зарубіжних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток ринку насінництва, організації методологічних та методичних засад проведення комерційного обігу насіння й садивного матеріалу та виплат за використання інтелектуальної власності в Україні зробили такі вчені, як С. Бакай, О. Захарчук, А. Клюкач, Е. Неттевич, К. Назаренко, П. Марініч, О. Пічкур, В. Орешніков, Л. Худолій, П. Цибульов і багато інших [4, 7-10].

Мета статті – розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо розв’язання проблеми комерційного обігу насіння й садивного матеріалу та виплат за використання інтелектуальної власності в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Останні зміни, прийняті в грудні 2015 року до Законів України „Про насіння і садивний матеріал” та „Про охорону прав на сорти рослин”, дають можливість реально упорядкувати функції відповідних органів у

© О.В. Захарчук, 2016

сфері насінництва й розсадництва, удосконалюють систему сертифікації насіння і садивного матеріалу, спрощують умови реєстрації виробників насіння та садивного матеріалу, дають змогу визначати посівні якості насіння і садивного матеріалу акредитованими органами оцінки відповідності будь-якої форми власності, а також уточнювати порядок та умови видачі підтвердження на ввезення в Україну й вивезення зразків насіння для селекційних, дослідних робіт і експонування [2,3,5].

Зміни у законах спрямовані на часткову лібералізацію сфери сертифікації насіння й садивного матеріалу. Його прийняття істотно спростило роботу всіх насінневих компаній України, а також планування виробництва насіння. Міністерство аграрної політики та продовольства України реєструватиме нове насіння рослин, а їх експертизу зможуть проводити уповноважені експертні установи, у тому числі недержавні. Закон вже набув чинності, враховуючи й пункт про визнання в Україні сертифіката на насіння Міжнародної асоціації по контролю за якістю насіння (ІСТА) і сертифіката на насіння Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСД). Таким чином, не буде необхідності в повторній (додатковій) сертифікації насіння в Україні.

На наш погляд, запропоновані зміни в чинне законодавство покликані захистити виробників від можливих ризиків і втрат, які можуть мати місце після набуття чинності Угоди про асоціацію України та Євросоюзу в результаті посилення конкуренції на внутрішньому ринку з боку європейських компаній, зниження ввізного мита на сільськогосподарську продукцію з ЄС і здійснення необхідних фінансових витрат для переходу на стандарти ЄС. Зміни в законодавстві також створять передумови для полегшення виходу вітчизняних експортерів насіння й посадкового матеріалу на європейський і міжнародні ринки, сприятимуть залученню довгострокових зовнішніх інвестицій у насінневу галузь України.

Стрімкий розвиток суспільно-виробничих та економічних відносин агропромислового комплексу, пов'язаний із набуттям Україною членства у Світовій організації торгівлі

й необхідністю побудови тісніших інтеграційних зв'язків з Європейським Союзом, вимагає постійного удосконалення та оновлення організаційно-технологічних рішень, адаптованих до міжнародних стандартів, зокрема у сфері насінництва і селекційних досягнень, які визначають науковий прогрес у рослинництві.

Якщо у країнах ЄС щорічно виробляється більше 200 млн т зернових, з яких 3,5%, або близько 6–7 млн т, використовується як посівний матеріал, то в Україні через нижчі врожаї та вищі норми висіву, кількість насіння зернових, що використовується для сівби, майже вдвічі вища, ніж в ЄС, і становить близько 3 млн т, або 5%. Тому теоретично можна припустити, що обсяг ринку насіння зернових в Україні відповідає 1/2 ринку ЄС. Потенційно Україна може щорічно експортувати більше мільйона тонн насіння лише зернових культур на сотні мільйонів доларів. У 2015 році ж експортували лише 1858 т пшениці, 4780 – кукурудзи, 128 – жита та 83 т ячменю на 10 млн дол. США.

Підводячи підсумки виробництва й продажу насіння зернових культур в Україні, можна відзначити, що, незважаючи на значні поліпшення на вітчизняному ринку насіння, наша держава ще далеко від інших європейських країн щодо забезпечення виробничих посівів якісним кондиційним насінням вищих категорій та задоволення своїх потенційних експортних можливостей. Це вкрай тривожне явище, через яке втрачає найбільше вітчизняне сільське господарство, знижуючи свою конкурентоспроможність на європейському ринку.

Вітчизняна галузь селекції й насінництва нині переживає не найкращі часи: ефективність державної програми формування і здійснення насінневої політики дуже низька, а контроль у насінництві через постійне реформування відповідних органів вкрай недостатній. Як наслідок, має місце незаконний обіг насіння сортів сумнівного походження, сортів невизнаних або насіння низької якості. Офіційна статистика сортових посівів відсутня, через що неможливо простежити за використанням інтелектуальної власності та виплатою роялті, а відповідно й податків до державної скарбниці (остання

статистична інформація по сортових посівах була у 2006 році).

Дослідження показують, що головною загрозою для держави є нелегальний обіг насіння і занадто мала обізнаність фермерів про переваги, пов'язані з використанням кондиційного насіння. „Сірий” ринок насіння в Україні, де відбуваються тіньові сплати роялті за використання інтелектуальної власності без сплати відповідних відрахувань у державний бюджет країни, оцінюється приблизно більше як на 90%.

Насінництво у перспективі має розвиватися ринковим шляхом за умов створення й функціонування цивілізованого, прозорого, регульованого державою ринкового обігу насіння та садивного матеріалу.

Досить цікавим і необхідним для вивчення може бути досвід використання кондиційного (сертифікованого) та некондиційного (*FSS -Farm Saved Seed* – насіння для власних потреб) насіннєвого матеріалу країнами Європейського Союзу й зокрема Литвою.

Продаж кондиційного посівного матеріалу пшениці у деяких країнах ЄС сягає 75–90% (Данія, Нідерланди), середнє використання в Європі – близько 50%. Майже 16% площі виробничих посівів засівається сертифікованим посівним матеріалом у Польщі. Це один із найгірших результатів серед країн Європейського Союзу. У цій класифікації за Польщею знаходиться Литва – лише 8%.

У Литві, як і в інших країнах світу за використання кондиційного насіння виплачуються ліцензійні платежі (роялті). За використання некондиційного насіння (*FSS*) прийнято сплачувати селекційні платежі. Якщо ліцензійні платежі виплачуються за 1 т реалізованого сортового насіння пшениці у межах 30-34 євро, то за селекційне насіння цього ж сорту, яке фермер „зробив” для себе зі свого минулого року врожаю, виплачуються селекційні платежі розміром 2,5-3,0 євро за 1 га, або 50% від розміру роялті на 1 га посіву.

Тобто національна селекція має змогу одержувати додаткове фінансування на її розвиток за рахунок висіву як кондиційного, так і некондиційного насіння того ж сорту. За їхніми розрахунками, від ліцензійних

платежів селекціонери одержують лише 20%, інші – 80%. Це є селекційні платежі за рахунок використання *Farm Saved Seed* – насіння для власних потреб.

Відповідно до регламенту ЄС № 2100/94 від 27 липня 1994 року правовий захист сортів рослин (OL 2004 р. спеціальне видання, 3-й розділ, 16-й том, с. 390) з останніми правками, внесеними 20 грудня 2007 року, а також регламентом ЄС № 15/2008 (OL 2008 L8, р. 2), 14 ст. та Закону захисту сортів рослин Литовської Республіки від 22 листопада 2001 року № IX-618, *Žin.*, 2001, № 104-3701) вказівками 28 ст., фермер або інший власник землі, використовуючи насіння сортів із правовим захистом для вирощування в своєму господарстві й для подальшого висіву, зобов'язаний заплатити селекційну оплату селекціонеру сорту або його уповноваженому представникові. Згадану оплату платити не потрібно, якщо фермер вирощує менше ніж 30 га зернових, включаючи ріпак, і менше ніж 10 га картоплі (Наказ міністра сільськогосподарства Литовської Республіки № 3D-371 від 23 червня 2004 р.).

Відповідно до вимог Європейського регламенту 1768/95ES (регламенти поширюються на всі країни ЄС, їх не треба додатково вводити в законодавство окремих країн, регламенти напряму не діють, для їх регуляції слід створювати місцеві закони або інші регулювання) порядок сплати селекційної винагороди визначає селекціонер, який може сам збирати виплати або дати письмову довіреність іншим, а фермер або інший користувач сорту має індивідуальний обов'язок оплатити. Селекційні виплати можна збирати за останні три роки.

Селекційні виплати (*breeders remuneration*) Євросоюзу, як правило, досягають 50% від середньої ліцензійної плати. Відповідно до існуючої практики в Литві середня ліцензійна плата становить: для зернових – 4,92 євро, ріпаку – 8,11 і картоплі – 37,36 євро з 1 га.

На засіданні Президії сільськогосподарської палати Литовської Республіки 2 лютого 2012 року, в якому брали участь землеробські організації та представники селекціонерів, було схвалено зменшити селекційний розмір оплати: для декларованих площ

зернових – 2,61 євро/га +21% ПДВ; ріпаку – 6,66 євро/га + 21% ПДВ; картоплі – 20,27 євро/га +21% ПДВ.

Селекційні платежі в Литві збирає Асоціація насінників країни. Асоціація одержала дозвіл від Державної служби по захисту даних і довіреності селекціонерів. Міністерство сільського господарства або інші державні установи у збори селекційних платежів не втручаються.

Контроль за організацією збирання й розподілу проводить Комісія, що складається з представників селекціонерів, асоціації фермерів, асоціації сільськогосподарських громад. Цю комісію засновано з ініціативи Асоціації насінників Литви. За законодавством створювати таку комісію не треба.

Фермери заносять інформацію про вирощувані сорти в спеціальну форму, яку надають, коли декларують посіви, щорічно до 15 червня. Міністерство сільського господарства збір платежів не контролює, але наказом міністра сільського господарства зобов'язало фермерів заповнювати декларації про вирощувані сорти. Насіннева асоціація одержує інформацію про обробіток декларованих сортів з Інформаційного центру, в якому зібрані декларації фермерів. Згідно з одержаною інформацією Асоціація виписує і пересилає фермерам рахунок, потім вони відправляють гроші в Асоціацію. Асоціація віднімає витрати (близько 5% від загальної зібраної суми) й пересилає гроші селекціонерам безпосередньо або через представників селекціонерів.

Підтримка селекціонерів у всьому світі є досить болючою темою. Також це саме можна сказати про використання законних прав на інтелектуальну власність для вітчизняних селекціонерів. Якщо проаналізувати реалізацію найбільшими вітчизняними селекційними компаніями, то можна зазначити, що у нас досить низький рівень продажу кондиційного насіння. Рівень його продажу навіть є нижчим, ніж у Литовській Республіці. Для прикладу: селекційно-генетичний інститут реалізовує в рік 12-13 тис. кондиційного насіння, що орієнтовно дає змогу одержати лише близько 10 млн грн ліцензійних платежів (роялті). А за використання товаровиробниками *Farm Saved Seed* – насіння для

власних потреб сортів селекційно-генетичного інституту (беремо для розрахунку площу виробничих посівів сортами СГІ – 3,5 млн га), необхідно було б заплатити ще 300 млн грн селекційних платежів.

Для врегулювання відносин між селекційними організаціями та фермерами у Литві діє закон, який регламентує основні правила на ринку насіння й захисту інтелектуальних прав. Основне правило – фермери зобов'язані за законом за використання збереженого у господарстві для власних потреб насіння відповідних сортів платити згідно з декларацією про сортові посіви, яку вони обов'язково щороку надають насінневим агенціям (насінневим асоціаціям). Ключовими моментами в законі також є те, що:

насіння для власних потреб повинно бути оброблено та використано у власному виробничому процесі фермера;

фермери не можуть продавати, купувати, передавати по бартеру або іншим чином насіння для власних потреб за межі свого господарства;

правила *Farm Saved Seed* на насіння для власних потреб застосовуються на насіння, яке було оброблено навіть в іншому місці, або взято безпосередньо з комори;

насіння для власних потреб не може бути збережено на фермі без дозволу селекціонерів на задіяні для виробничого процесу його сорти.

Основні послуги, що надаються насінневими агенціями (насінневими асоціаціями) різних країн, в тому числі й Литви, це:

контроль підприємців і фермерів, які укладають з селекціонерами ліцензійні угоди для виробництва й маркетингу сертифікованого насіння;

збір і перевірка інформації, пов'язаної з використанням пільг на звільнення від сплати;

збір та контроль інформації для виконання агенцією обробки зібраного матеріалу охоронних сортів для висіву;

здійснення колективної системи справляння плати за *Farm Saved Seed* – насіння для власних потреб;

підтримка законного використання охоронних сортів рослин і, зокрема, порушення

виключного права через незаконний збут насіння.

Як бачимо, їхня діяльність спрямована на регулювання ринку насіння в країні, тим самим приносячи відчутні вигоди для фермерів, селекціонерів та насінницьких компаній.

Висновки. Основними шляхами розв'язання проблем комерційного обігу насіння і садивного матеріалу та виплат за використання інтелектуальної власності мають бути:

розробка чіткого прозорого механізму одержання ліцензійних платежів на основі реального відображення використання вартості насіння і садивного матеріалу, викори-

стовуючи ліцензійні та субліцензійні угоди та їх реєстрацію незалежним органом обліку, нагляду та контролю – насінневою агенцією чи насінневою асоціацією;

підтримка національної селекції за рахунок селекційних платежів за *Farm Saved Seed* – насіння для власних потреб, що використовуються нині товаровиробниками без погодження із селекціонерами;

запровадження обов'язкової декларації щодо сортових виробничих посівів сільськогосподарськими товаровиробниками, які є власниками землі сільськогосподарського призначення площею від 25 га і більше.

Список використаних джерел

1. Про приєднання України до Схеми сортової сертифікації насіння зернових культур, Схеми сортової сертифікації насіння кукурудзи та сорго Організації економічного співробітництва та розвитку : Закон України від 15 лют. 2011 р. № 3019 / Верховна Рада України [Електронний ресурс] // zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3019-17.
2. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 17 січ. 2002 р. № 2986 / Верховна Рада України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2002. – № 23. – Ст. 163.
3. Про внесення змін до Закону України «Про насіння і садивний матеріал»: Закон України від 2 жовт. 2012 року № 5397-VI / Верховна Рада України [Електронний ресурс] // zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5397-17.
4. Tadeusz Oleksiak, Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin w Radzikowie / Rynek nasienny wpaństwowych Unii // Nauka. Doradztwo. Praktyka / Wies gulra Warszawa: Lipiec-wrzesien, 2013. – 3 (176).
5. Про внесення змін до Закону України «Про насіння і садивний матеріал»: Закон України від 8 груд. 2015 р. № 864-VIII / Верховна Рада України [Електронний ресурс] // <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/864-19/paran241#n241>.
6. Gatunki, których odmiany wpisane są do krajowego rejestru (KR) [Електронний ресурс]. – Centralny ośrodek badania odmian roślin uprawnych. – Режим доступу: http://www.coboru.pl/polska/Rejestr/gat_w_rej.aspx.
7. Захарчук О.В. Насіння і садивний матеріал як об'єкт інтелектуальної власності / [Захарчук О.В., Кісіль М.І., Кропивко В.С. та ін.]; за ред. О.В. Захарчука, М.І. Кісіля. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 92 с.
8. Захарчук О.В. Економіка насінництва / О.В. Захарчук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2015. – 272 с.
9. Zakharchuk O.V. Enabling the Business of Agriculture, 2015. Progress Report / O. V. Zakharchuk and others. – Washington : World Bank Group, 2015. – 158 p.
10. Захарчук О.В. Оцінка вартості сорту рослин як об'єкта інтелектуальної власності / О.В. Захарчук // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 86–93.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2016 р.

* * *